

Hongarije: ontmoeting tussen oost en west

Tekst:
Rob de Jong

De biosfeer is de laatste decennia opmerkelijk in beroering. Er zijn steeds meer extremen in het klimaat. Er zijn meer hevige regens, maar ook langere perioden met droogte. De ijskappen smelten en de zeespiegel stijgt sneller dan voorheen. Ook aan de vlinders gaat dit niet ongemerkt voorbij. Superjaren worden afgewisseld met dieptepunten. Bovendien worden er veel bijzondere waarnemingen gedaan, zoals invasies van de rouwmantel in Nederland. Ook in Hongarije is er veel in beweging.

Wat van ver kwam...

Het Karpatenbekken was na de ijstijden een ontmoetingsplaats voor vlinders uit verschillende zoögeografische regio's. Nadat de ijskappen zich ongeveer 10.000 jaar geleden terugtrokken, heeft zowel vanuit Azië, Klein-Azië (ongeveer het huidige Turkije) als de Balkan en het Mediterrane gebied een gevarieerd spectrum aan soorten het huidige Hongarije bevolkt. De studie van deze processen heet biogeografie, een tak van de wetenschap die onder andere probeert de geografische afkomst en verspreiding van organismen te verklaren. De Hongaarse professor Varga is een vooraanstaand wetenschapper in dit vakgebied. Zijn onderzoek heeft veel informatie opgeleverd over de verspreiding van vlinders in het verleden en heden.

Met betrekking tot dieren wordt de wereld ingedeeld in zogenaamde zoögeografische regio's. Het kenmerkende van Hongarije is dat er verschillende van dergelijke regio's samenkomen. Het land onderscheidt zich van andere landen door een relatief groot aantal continentale - uit Azië zeg maar - soorten. De combinatie van deze exoten met soorten die ook te vinden zijn in West-Europa of Nederland maakt Hongarije extra bijzonder.

Uit Azië zijn drie soorten luzernevlinders afkomstig: de steppeluzernevlinder (*Colias chrysotheme*), bremvlinder (*C. mymidone*) en de oostelijke luzernevlinder (*C. erate*). Ook de oostelijke vos (*Nymphalis xantomelas*), de tsarenmantel (*Argynnis laodice*), de oostelijke weerschijnvlinder (*Apatura metis*), de spireazwever (*Neptis rivularis*) en de lathyruszwever (*N. sappho*) hebben hun oorsprong in het oosten. Deze laatste twee exotische soorten behoren tot het hoofdzakelijk tropische geslacht *Neptis*. Ze danken hun naam aan het vliegbeeld dat eerder doet denken aan zweven dan aan vliegen. De vlucht van de lathyruszwever is, zeker tijdens de balts, van een droomachtige schoonheid. Van mediterrane oorsprong zijn bijvoorbeeld de 'vreemde' snuitvlinder (*Libythea celtis*),

Rob de Jong

Snuitvlinder.

Rob de Jong

Grote weerschijnvlinder.

Rob de Jong

Grote ijsvogelvlinder.

Rob de Jong

In 2003 werden drinkgezelschappen gezien van soms wel honderden vlinders.

het enige lid van deze familie in Europa, het blazenstruikblauwtje (*Iolana iolas*) en de kardinaalsmantel (*Pirgynnis pandora*), de grootste parelmoervlinder van Europa. Uit de Balkan of Klein Azië zijn soorten afkomstig als het oostelijk esparcetteblauwtje (*Polyommatus admetus*), het oostelijk saffierblauwtje (*Plebeius pylaon*) en de dubbelstipparelmoervlinder (*Brenthis necate*). Voorbeelden van bijzondere soorten die je ook in Noord-West-Europa aantreft zijn de zwarte apollo (*Parnassius mnemosyne*), de roodbonte parelmoervlinder (*Euphydryas maturna*) en de grote ijsvogelvlinder (*Lemenitis populi*). Deze laatste is een wenssoort van velen, maar komt niet vaak vanuit de kroonlaag naar de grond. Ik had dit voorjaar het geluk op een plek te zijn waar er zeven tegelijk actief waren. Na enkele mislukte pogingen in voorgaande jaren lukte het me eindelijk om

Rob de Jong

In 2006 vond er een invasie van de oostelijke vos plaats in Hongarije.

de soort te filmen en te fotograferen. Het voorjaar van 2006 was koud en nat, maar mogelijk zijn dit omstandigheden die gunstig zijn voor deze spectaculaire soort.

Wat van ver komt...

In het Karpatenbekken heerst een complex klimaat met zowel boreale (van het hooggebergte of het noorden), continentale (van het continent, dus niet van de oceanen) als mediterrane invloeden. Deze lokale klimatologische diversiteit stimuleerde de import van een breed assortiment vlindersoorten met uiteenlopende afkomst. Immers, de ene vlinder houdt van droge en/of warme, de ander meer van vochtige en/of koelere omstandigheden. Daardoor is het klimaat van doorslaggevend belang voor de aanwezigheid van een soort. En als dat klimaat verandert, zoals het geval was toen de ijskappen zich terugtrokken, heeft dat logischerwijs grote gevolgen voor de verspreiding van soorten. Ook in het heden lijkt er iets aan de hand te zijn met het weer. Hoe groot de invloed van bijzondere weersomstandigheden kan zijn, kan mooi worden geïllustreerd aan de hand van enkele recente gebeurtenissen in Hongarije.

Zoals bijna overal in Europa was 2003 in Hongarije een extreem goed vlinderjaar. De aantallen van vele soorten waren verbazingwekkend groot. Je kon drinkgezelschappen zien van soms duizend vlinders. Tientallen keizersmantels samen met bosrandparelmoervlinders (*Argynnis adippe*), grote vossen, weerschijnvlinders en veel kleinere soorten - vooral blauwtjes - waren geen uitzondering. Er werden bovendien verschillende soorten buiten hun normale verspreidingsgebied waargenomen. In een land waar meerdere zoögeografische regio's samenkomen, leeft logischerwijs een relatief groot aantal soorten op de uiterste grens van het verspreidingsgebied. Verschuivingen van deze soorten komen natuurlijk sneller aan het licht dan van soorten die in het hele land voorkomen. Zowel de tsarenmantel als de kardinaalsmantel werden in de zomer van 2003 ver buiten hun oorspronkelijke verspreidingsgebied geobserveerd. Beide soorten trof ik opeens aan op de buddleja's in mijn tuin in de uitlopers van het Bükkgebergte in Noordoost-Hongarije, terwijl ik ze daar in de voorgaande jaren nooit had gezien. Voor de tsarenmantel, een continentale soort, moest ik zeker tachtig kilometer naar het oosten reizen. De kardinaalsmantel, een mediterrane soort, had zijn noordelijkste populaties op een paar uur rijden in zuidelijke richting. In de jaren daarna heb ik ze in mijn tuin niet meer waargenomen. Wel in een prachtige vallei op een steenworp afstand van mijn woning.

De bewuste vallei is een vochtig beekdal dat ik sinds 1999 regelmatig bezoek en inventariseer. Er broedt een kleine populatie kwartelkoningen en er wordt dusdanig beheerd dat de vogels niet worden gestoord tijdens de broedtijd. Dit beheer - laat in de zomer maaien - is vanzelfsprekend ook gunstig voor insecten. Een telling op 31 juli 2006 leverde een onwaarschijnlijk aantal van 68 soorten dagvlinders op. Zestien daarvan waren parelmoervlinders. Er waren zes *Argynnis*-soorten vertegenwoordigd naast grote vuurvlinder, konings- en

De vochtige vallei in het Bukkgebergte: 68 soorten op 31 juli 2006.

koninginnenpage, lathyruszwever, rouwmantel, grote vos en grote en kleine weerschijnvlinder. Ondanks de koudere en nattere jaren na 2003, hebben de tsarenmantel en de kardinaalsmantel hier een populatie gevestigd. Vóór 2003 ontbraken beide soorten hier. De aanleiding tot deze nieuwe vestiging waren de gunstige, extreme weersomstandigheden in de zomer van dat jaar.

Nog een voorbeeld van de relatie tussen weersinvloeden en expansiedrang is de invasie van de oostelijke vos. Sinds de maand juni in 2006 was ik erg gefocust op het waarnemen van deze zeldzame vlinder. Een collega nam toen in het Zemplengebergte (zo'n tachtig kilometer naar het oosten) honderden individuen waar van deze illustere soort, die tot de verbeelding spreekt vanwege zijn soms onverklaarbare gedrag en grotendeels onbekende ecologie. Oostelijke vossen kwamen daar aan op een stevige en warme wind uit het noordoosten. Daarna lette ik overal waar ik kwam extra goed op. De dieren waren onder andere te zien in een poestagebied ten zuidwesten van het Zemplengebergte, het onder vogelaars beroemde Nationaal Park Hortobagy. Een uitgestrekte droge steppe is niet bepaald het leefgebied van deze soort, hetgeen nog eens bevestigt dat het hier ging om migratie. Ook zag ik één individu midden in de stad Mezokovesd. Inmiddels heeft de vondst van rupsen en poppen bewezen dat de oostelijke vos zich voortplant in Hongarije, terwijl men voorheen vermoedde dat hij was uitgestorven.

...is goed?

Wat nu precies een soort aanzet tot dergelijk trekgedrag is een studie op zich. Het hangt vaak samen met extreme, voor vlinders gunstige, weersomstandigheden en mogelijk ook met de grote populatiedichtheden die dat tot gevolg heeft. Het trekgedrag van de 'tsaar' en de

'kardinaal' in 2003 en van de oostelijke vos in 2006 zijn recente gebeurtenissen, maar mogelijk gunnen ze ons een blik in het verleden. Het geeft mogelijk een concreter idee van de soortverschuivingen die na de ijstijden hebben plaatsgevonden. Want in het verleden was smeltend ijs de motor achter de areaalverschuivingen, maar ook nu smelten de poolkappen. Het laat in ieder geval zien dat (sommige) vlinders over een onvermoede expansiedrang beschikken.

Zo kunnen we misschien ook iets zeggen over de potentiële gevolgen van een opwarmende biosfeer. Vlinders blijken uitstekende indicatoren te zijn voor de kwaliteit van de natuurlijke habitat, maar ze laten ook zien wat de gevolgen kunnen zijn van grootschalige veranderingen als een opwarmende biosfeer. Uit verschillende onderzoeken is al gebleken dat het verspreidingsgebied van een aantal Europese vlindersoorten in de laatste honderd jaar is verschoven naar het noorden. Je zou dit kunnen beschouwen als een voortzetting van de expansie die zich na de ijstijden heeft ingezet. Er is echter een belangrijk verschil. De temperatuur van de biosfeer stijgt nu al sneller dan voorheen en de voorspellingen zijn dat de stijging nog sneller zal gaan. Soorten die niet zo mobiel zijn en sterk gebonden aan een bepaalde, zeldzame vegetatie, zullen de snelle veranderingen moeilijk of niet kunnen volgen, mede doordat geschikte habitat in toenemende mate erg versnipperd voorkomt.

Krachtige, migratoire vliegers als de kardinaal, de tsaar en de oostelijke vos zullen minder snel negatieve gevolgen ondervinden van dergelijke veranderingen. Die kunnen immers over ongeschikt habitat heenvliegen, dus wellicht zien we die ooit in Nederland verschijnen. Maar of dat een goede ontwikkeling is? ●

Beelden van al deze vlinders zijn te vinden op www.farmlator.hu.